

2.Fiil Çekim Ekleri

Türkçede fiiller, her zaman çekimli biçimler hâlinde bulunurlar. Fiil çekim ekleri şunlardır:

2.1. Şahıs (Kişi) Ekleri:

Kişi ekleri, fiil çekiminde biçim ve zaman eklerinden sonra gelerek fiillerdeki hareketi, zamana (veya biçime) göre bir kişiye bağlayan eklerdir.

2.2. Kip Ekleri:

Biçim ve zaman ekleri, fiil kökü veya gövdesinin bildirdiği eylemi biçime ve zamana bağlayan eklerdir. Bunlara *kip ekleri* de denir. Fiilin zaman ve anlam özelliğine göre biçimlenmesi, kullanım alanına çıkması, kişilere bağlanması bu eklerle gerçekleşir. Bütün fiil çekimlerinde biçim ifadesi olduğu hâlde zaman ifadesi sadece eylemin yapıldığı zamanı haber veren bildirme kiplerinde vardır. Demek ki zaman ekleri, eylemin hangi zaman diliminde geçtiğini bildirmekte; biçim ekleri de eylemin yapılaş şeklini göstermektedir.

2.3. Haber (Bildirme) Kipleri

a. Şimdiki Zaman ve Eki:

Eylemin belirttiği iş veya oluşun, sözün söylendiği anda, şimdi gerçekleştiğini bildiren *-yor*; *-makta*, *-mekte*; *-mada*, *-mede* ekleriyle yapılır.

-yor eki ünlü uyumlarına uymaz ve ünlüyle biten fiillerin son ünlüsü, bu ekteki *y* sesinin etkisiyle daralır: *bekle-yor > bekliyor*, *sor-ma-yor > sormuyor*, *yap-ma-yor > yapmıyor*.

-makta, *-mekte* ekiyle yapılan şimdiki zamanın kullanım alanı yukarıdakine göre biraz daha dardır. Konuşma dilinde daha az kullanılırken yazı dilinde sıkça kullanılmaktadır. Bu ek eylemin kesin olarak başladığını ve şu anda devam ettiğini bildirir. *-makta*, *-mekte* ekiyle yapılan şimdiki zaman için, bu özelliği sebebiyle *uzun süren şimdiki zaman* terimi de kullanılır. Mesela, “*Az sonra geliyorum.*” cümlesinde *az sonra* ifadesinden dolayı eylemin henüz başlamadığı, işin gelecekte yapılacağı anlaşılır.

-mada, *-mede* ekiyle yapılan şimdiki zaman çekimi ise *-şimdilik-* sınırlıdır.

Şimdiki zamanın kişilere göre olumlu çekimi şöyledir:

bil <i>i</i> yor <i>um</i>	sor makta <i>y im</i>	gez mede <i>y im</i>
bil <i>i</i> yor <i>sun</i>	sor makta <i>sın</i>	gez mede <i>sin</i>
bil <i>i</i> yor	sor makta (<i>dır</i>)	gez mede (<i>dir</i>)
bil <i>i</i> yor <i>uz</i>	sor makta <i>y ız</i>	gez mede <i>y iz</i>
bil <i>i</i> yor <i>sunuz</i>	sor makta <i>sınız</i>	gez mede <i>siniz</i>
bil <i>i</i> yor <i>lar</i>	sor makta <i>lar</i>	gez mede <i>ler</i> (<i>dirler</i>)

b. Görülen Geçmiş Zaman ve Eki (=belirli geçmiş zaman)

Fiil kökü veya gövdelerine, eylemin geçmiş zamanda kesin olarak yapıldığını bildiren *-dı* *-di*, *-du*, *-dü*; *-tı*, *-ti*, *tu*, *-tü* ekinin getirilmesiyle yapılır.

Kursu başaramadı.

Ders, saat 17.15'te bitti.

Türkler İstanbul'u 29 Mayıs 1453'te fethetti.

Görülen geçmiş zamanın kişilere göre şöyle çekimlenir:

(ben) oku du <i>m</i>	(biz) oku du <i>k</i>
(sen) oku du <i>n</i>	(siz) oku du <i>nuz</i>
(o) oku du	(onlar) oku du <i>lar</i>

c. Öğrenilen Geçmiş Zaman ve Eki (=belirsiz geçmiş zaman)

Fiil kökü veya gövdelerine, eylemin anlatılan, öğrenilen, belirsiz geçmiş zamanda yapıldığını bildiren *-miş -miş,-muş, -müş* kip ekinin getirilmesiyle yapılır. Bu zamanda olay, konuşanın gözü önünde, bilgisi dâhilinde olmamıştır. Konuşan, başkasından duyduğunu, öğrendiğini anlatmaktadır. Görülen geçmiş zamanda eylemin tamamlanmasıyla ilgili olarak söyleyen tarafından bildirilen bir kesinlik varken öğrenilen geçmiş zamanda bu kesinlik olmadığı gibi kullanım biçimine ve vurguya göre farklı anlamlar da ortaya çıkabilir:

Hande, dün Ankara'ya gitmiş.

Yorgunluktan bir ara sızmışım.

Bak bak, yapraklar nasıl da dökülmüş.

Ayşe'ye sorarsan, en çok o çalışmış!

Öğrenilen geçmiş zaman kişilere göre şöyle çekimlenir:

(ben)	uyu muş <i>um</i>	(biz)	uyu muş <i>uz</i>
(sen)	uyu muş <i>sun</i>	(siz)	uyu muş <i>sunuz</i>
(o)	uyu <i>muş</i>	(onlar)	uyu muş <i>lar</i>

ç. Gelecek Zaman ve Eki:

Eylemde bildirilen işin gelecekte yapılacağını gösteren *-acak, -ecek* ekiyle yapılır.

Teklik ve çokluk birinci kişilerde, ekteki **k** ünsüzü iki ünlü arasında yumuşayarak **ğ** olur: *çalış-acak-ı-m > çalış-acağ-ı-m, çalış-acak-ı-z > çalış-acağ-ı-z; bil-ecek-i-m > bil-eceğ-i-m.*

Ünlüyle biten fiil kökleri ve gövdelerinden sonra gelecek zaman eki gelirse araya **-y-** koruyucu ünsüzü girer: *anla-y-acak-sınız, dinle-y-ecek-siniz, söyle-me--y-ecek-sin.*

Gelecek zamanın kişilere göre olumlu çekimi şöyledir:

(ben)	öğren eceğ <i>im</i>	(biz)	öğren eceğ <i>iz</i>
(sen)	öğren ecek <i>sin</i>	(siz)	öğren ecek <i>siniz</i>
(o)	öğren ecek	(onlar)	öğren ecek <i>ler.</i>

d. Geniş Zaman ve Eki:

Eylemin yapıldığı veya yapılacağı zamanı kesin olarak göstermeyen, bütün zamanları kapsayan bir süreklilik, genişlik bildiren *-r (-r)*; ekiyle çekimlenen zamandır.

Geniş zaman çekiminde ünlüyle biten fiil kökleri veya gövdelerinden sonra ve birden fazla heceli tabanlara *-r (-r)* eki getirilir. Tek heceli fiil kökleri ve gövdelerine (*al-, bil-, öl-,... gibi sınırlı sayıda fiiller dışında*) *-ar, -er* eki getirilir.

Olumsuz çekim geniş zamanda biraz farklıdır. Geniş zamanın kişilere göre olumlu ve olumsuz çekimi bugün şöyledir:

(ben)	sakla r <i>ım</i>	yap ma m
(sen)	sakla r <i>sın</i>	yap maz <i>sın</i>
(o)	sakla r	yap maz
(biz)	sakla r <i>ız</i>	yap ma y <i>ız</i>
(siz)	sakla r <i>sınız,</i>	yap maz <i>sınız</i>
(onlar)	sakla r <i>lar</i>	yap maz <i>lar</i>

Geniş zaman daha çok eylemin gelecek zamandan sonra yapılacağını bildiren bir zaman değildir. Bu özelliği sebebiyle geniş zaman, her zaman geçerli olan durumların ifadesinde kullanılır.

3. Tasarlama Kipleri

Tasarlama kipleri fiil kökü veya gövdesine dilek-şart, gereklilik, istek ve emir anlamı katan biçim eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.

a. Şart Kipi:

Eylemin dilek veya şart biçiminde tasarlandığını göstermek üzere fiil kökü veya gövdelerine *-sa*, *-se* biçim eki getirilerek yapılır. Bütün fiil çekimleri bağımsız cümle yapabildiği hâlde bu kip dilek-şart işleviyle yargı taşımayan bağılı cümle yapar.

*İnsanlar el ele **tutuşsa**, birlik **olsa** .*

*Param **olsa** geziye çıkarım.*

Dilek-şart kipinin kişilere göre olumlu çekimi şöyledir:

(ben)	öğren se <i>m</i>	(biz)	öğren se <i>k</i>
(sen)	öğren se <i>n</i>	(siz)	öğren se <i>niz</i>
(o)	öğren se	(onlar)	öğren se <i>ler</i>

b. İstek Kipi:

-a, *-e*, ekinin fiil kökü veya gövdelerine getirilmesiyle yapılır. Ünlüyle biten fiillerde araya *-y-* koruyucu ünsüzü girer: *sor-a-sın*, *bil-e-siniz*; *oku-y-a-lar* vb.

İstek kipinin olumlu çekimi şöyle yapılır:

(ben)	geç eyim	(biz)	geç elim
(sen)	geç e <i>sinn</i>	(siz)	geç e <i>siniz</i>
(o)	geç e	(onlar)	geç e <i>ler</i>

c. Gereklilik Kipi:

Eylemin yapılması gerektiğini gösteren *-malı*, *-meli* ekinin fiil kökü veya gövdelerine getirilmesiyle kurulan tasarlama biçimidir.

Kişilere göre olumlu çekimi şöyle yapılır:

(ben)	konuş malı <i>y ım</i>	(biz)	konuş malı <i>y ız</i>
(sen)	konuş malı <i>sın</i>	(siz)	konuş malı <i>sınız</i>
(o)	konuş malı	(onlar)	konuş malı <i>lar</i>

ç. Emir Kipi:

Özel bir ek kullanılmadan eylemi, emir biçiminde göstermeye yarayan ve her kişi için ayrı ayrı olan (aynı zamanda kişiyi de ifade eden) üçüncü grup kişi ekleriyle çekimlenen tasarlama kipidir.

“Kişi, kendi kendine emretmez. Bu nedenle emir kipinde birinci kişilerin çekimi yoktur.” biçimindeki açıklama yanlıştır. Çünkü Eski Türkçe döneminden beri birinci kişiler için de emir işlevini yerine getiren ekler kullanılmıştır.

Emir kipinin kişilere göre olumlu çekimi bugün şöyledir:

(ben)	bil eyim	(biz)	bil elim
(sen)	bil	(siz)	bil in / bill iniz
(o)	bil sin	(onlar)	bil sinler

3.1. Ek-Fiil ve Çekimi

Eskiden *er-* şekliyle kullanılan ekteki *r* sesi zamanla *düşmüş* ve *e sesi de i'ye dönüşmüştür*. Bütün isim ve fiil biçimlerinden sonra gelerek bunlardan birleşik fiiller oluşturduğu için *yardımcı fiil*; isimlerden sonra gelerek onları fiilleştirdiği için de *isim fiil* denen ek-fiilin belli bir anlamı yoktur. Ek-fiilin, biri isimleri fiilleştirmek diğeri birleşik zamanlı fiiller yapmak üzere iki görevi vardır.

Ek-fiil, normal fiillerden farklı olarak kip eklerinden sadece görülen geçmiş zaman (*-di*), öğrenilen geçmiş zaman (*-miş*) ve şart kipinin (*-sa*) eklerini alır. Bunlara birleştiği isimle her kişi için ayrı ekle ortaya çıkan şimdiki (veya geniş) zaman da dahil edilince, dört çeşit çekim ortaya çıkar:

İsim fiilin çekimleri:

a. Şimdiki (Geniş) Zamanda Çekimi:

Bildirme ekleri denen ve birleştikleri ismin şimdiki (veya geniş) zamanda fiil hâlinde ortaya çıktığını bildiren kişi ekleriyle yapılır. Bu çekimde ek-fiilin şimdiki (veya geniş) zaman eki *düşmüş* geriye kalan kişi ekleri bu zaman kavramını da üstlenmiştir. Bildirmenin birinci ve ikinci kişi ekleri, *er-* fiilinin geniş zamanın ekleşmesinden; üçüncü kişileri ise *tur- > dur-* fiilinden ortaya çıkmıştır. Ek-fiilin olumsuz biçimleri *değil* olumsuzluk edatıyla yapılır:

	<u>Eki</u>	<u>Olumlu</u>	<u>Olumsuz</u>
T.1.k. (ben)	-‘m	öğretmen im	öğretmen <i>değil</i> im
T.2.k. (sen)	-s’n	öğretmen sin	öğretmen <i>değil</i> sin
T.3.k. (o)	-d’r; -t’r	öğretmen dir	öğretmen <i>değil</i> dir
Ç.1.k. (biz)	-‘z	öğretmen iz	öğretmen <i>değil</i> iz
Ç.2.k. (siz)	-s’n’z	öğretmen siniz	öğretmen <i>değil</i> siniz
Ç.3.k. (onlar)	-d’rl’r	öğretmen dirler	öğretmen <i>değil</i> dirler

b. Görülen Geçmiş Zamanda Çekimi:

Ek-fiile diğer fiillerden farksız olarak görülen geçmiş zaman eki getirilir. Çekim sırasında *i* sesi düşer, diğer ekler ünlü ve ünsüz uyumlarına uyar. Ünlüyle biten isimlerde araya *-y-* koruyucu ünsüzü girer: *çalışkan i- di-m > çalışkan-di-m*; *Türk i-di-n > Türk-tü-n*; *kısa i-di > kısa-y-di*, *evde i-di-m > evde-y-di-m*.

Olumlu:

(ben)	okuldaydım	(biz)	okuldaydık
(sen)	okuldaydın	(siz)	okuldaydınız
(o)	okuldaydı	(onlar)	okuldaydılar / okuldalardı

Olumsuz çekimde ise isimden sonra getirilen *değil* edatı çekimlenir:

(ben)	tembel değildim	(biz)	tembel değildik
(sen)	tembel değildin	(siz)	tembel değildiniz
(o)	tembel değildi	(onlar)	tembel değillerdi

c. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Çekimi:

Olumlu:

(ben)	güçlüymüşüm	(biz)	güçlüymüşüz
(sen)	güçlüymüşsün	(siz)	güçlüymüşsünüz
(o)	güçlüymüş	(onlar)	güçlüymüşler / güçlülürmüş

Olumsuz:

(ben)	genç deęilmiřim	(biz)	genç deęilmiřiz
(sen)	genç deęilmiřsin	(siz)	genç deęilmiřsiniz
(o)	genç deęilmiř	(onlar)	genç deęilmiřler/deęillermiř

ç. şart Kipinde Çekimi:

Bu çekim, diğer fiillerde olduğu gibidir:

Olumlu:

(ben)	güzelsem	(biz)	güzelsek
(sen)	güzelsen	(siz)	güzelseniz
(o)	güzelse	(onlar)	güzelseler / güzellerse

Olumsuz:

(ben)	umutlu deęilsem	(biz)	umutlu deęilsek
(sen)	umutlu deęilsen	(siz)	umutlu deęilseniz
(o)	umutlu deęilse	(onlar)	umutlu deęilseler/deęillerse

Ek-fiil, isimle soru biçiminde çekimlenirken soru eki kişi eklerinden önce gelir: *güzel miyim? çalışkan mıydı? doktor muymuş? Ayhan değil miydi?*

Ek-fiilin isimle birlikte şart kipinde çekiminde soru şekli kullanılmaz.

FİİLİMSİLER

1. Sıfat - Fiil Ekleri (Partisip-Ortaç)

Sıfat-fiiller, fiillerden yapılan geçici sıfatlardır. Fiil köklerine ve gövdelerine getirilen eklerle yapılırlar. Biçim bakımından fiilin özel biçimleri, işlev yönüyle de isim karakterindeki sözcüklerdir. Fiillerin geçici hareket isimlerini oluştururlar. Sıfat-fiiller, bir ismin sıfatı olabilirler, çokluk, iyelik ve hâl eklerini alarak edatlara da bağlanabilirler. Sıfat-fiiller; yerine göre yüklem olur, kalıcı isim olur, sıfat gibi kullanılır, isim gibi çekimlenirler. Bir fiil şekli olan sıfat-fiiller, zaman ve hareket de bildirirler. Sıfat-fiil ekleri, fiillerden çoğunlukla sıfat görevinde kullanılan geçici isimler yapar. Sıfat-fiil yapan ekler şunlardır:

-acak, -ecek: *olma-y-acak (dua), öden-ecek (borç), veril-ecek (söz)...*

-an, -en: Çok işlek olarak geçici isimler yapar: *ağla-y-an (göz), çalış-an (usta), düşün-en (adam), geç-en (yıl), ver-en (el).*

-ar, -er: *bak-ar (kör), dön-er (sermaye), koş-ar (adım), tut-ar (el)...*

-ası, -esi: İşlek değildir. Dua ve beddualarda rastlanır: *adı bat-ası (düşman), canı çık-ası (sarhoş), eli kırıl-ası (hırsız), kör ol-ası (şeytan), sağ ol-ası, yan-ası, yıkıl-ası, öl-esi...*

-dık, -dik, -duk, -dük; -tık, -tik, -tuk, -tük: *duyulma-dık (söz), tanı-dık (adam), görülme-dik (kalabalık), Bu ekin iyelik ekleriyle kullanımı daha yaygındır: bildiğim, sevdiğim, okuduğumuz, gördüğünüz, yaptığı, seçtiğiniz, yonttuğun, döktüğünüz gibi.*

-maz, -mez: *çık-maz (sokak), görün-mez (kaza), tüken-mez (kalem), utan-maz (adam)...*

-mış, -miş, -muş, -müş: *kırıl-mış (cam), veril-miş (ödev), oku-muş (adam), sön-müş (ocak)...*

-r: *bil-i-r (kişi), gör-ü-r (göz)...*

2. Zarf - Fiil Ekleri (Gerundium-Ulaç)

Zarf-fiiller, fiil kökleri ve gövdelerinden yapılan geçici zarflardır. Cümlede, eylemin yapılış zamanını ve tarzını belirten zarf görevinde bulunurlar.

Eylemin yapılış tarzını bildiren bazı zarf-fiil eklerinde tarz görevi zayıflayıp bağ görevi öne çıktığı için zarf-fiil yerine bağ-fiil terimi de kullanılmaktadır.

Getirildiği fiile, yerine göre zaman, tarz ve bağ anlamı (veya görevi) katan zarf-fiil ekleri şunlardır:

-a, -e: *bat-a çık-a, koş-a koş-a, sor-a sor-a, gül-e gül-e, gül-e oyna-y-a* gibi tekrar gruplarında tarz görevini yerine getirirken kurallı birleşik fiillerde bağ görevindedir: *düş-e- (yaz-), düşün-e- (bil-), gid-e- (dur-), oku-y-a-(bil-) vb.*

-alı, -eli: Zaman bakımından işin başlangıç sınırını veya işin sürekliliğini bildirir: *Okula başla-y-alı üç yıl oldu. oldu ol-alı, tanıştık tanış-alı, bildim bil-eli, geldim gel-eli, gittin gid-eli, görme-y-eli (büyümüş) gibi.*

-arak, -erek: Eylemin yapılış tarzını bildirir: *anlat-arak (öğrendi), çalış-arak (kazan), kay-arak (düştü), gül-erek (cevap verdi), inle-y-erek (öldü).*

-dıkça, -dikçe, -dukça, -dükçe; -tıkça, -tikçe, -tukça, -tükçe: *al-dıkça (aldı), bil-dikçe (sevindi), oku-dukça (okudu), gör-dükçe, yap-tıkça, iç-tikçe, tut-tukça, sür-tükçe vb.*

-ı, -i, -u, -ü: Tekrar gruplarında tarz; birleşik fiillerde bağ görevindedir: *ağla-y-ı ağla-y-ı, oyna-y-ı oyna-y-ı, diz-i diz-i, solu-y-u solu-y-u, sür-ü sür-ü; al-ı- (ver-), gel-i (ver-), sor-u- (ver-), gül-ü- (ver-) vb.*

-ınca, -ince, -unca, -ünce: Zaman gösterir: *inan-ınca (yapar), gel-ince (sorar), sor-unca (öğrendi), gör-ünce (koşup geldi) vb.*

-ıp, -ip, -up, -üp: Bu ekin bağ görevi daha kuvvetlidir: *al-ıp (götürdü), çal-ıp (oynadı), sevin-ip (gitti), oku-y-up (adam oldu), sor-up (öğrendi), gül-üp (geçti)*.

-ken: **i-** fiiline getirilen zarf-fiil ekidir. Kullanımda **i-** fiilinin **i**'si düşer ve ek, ünlü uyumlarına uymaz: *satar i-ken > satar-ken (düşünmez); dinlenmiş-ken, gülecek-ken, yazacak-ken* vb.

-madan, -meden: Olumsuzluk ifade eden tek zarf-fiil ekidir. Olumsuzluk anlamıyla birlikte çıkma kavramı da katar: *bil-meden (almış), çalış-madan (olmaz), gör-meden (karar veremem), koş-madan (yürü)...*

3. İsim - Fiil Ekleri

Bunlar fiil kök ve gövdelerine gelerek onların ismini yapan eklerdir. Bunlara mastar ekleri de denir. Bu ekler **-mak, -ma, -(y)ış, -(y)uş** ekleridir. Bu eklerle yapılan isim örnekleri “fiilden isim yapım ekleri” bölümünde verilmiştir. İsim-filler isim soylu sözcüklerin bütün özelliklerini gösterir ve cümle içinde özne ve tümleç görevinde kullanılırlar:

Yüz-**me** faydalı bir spordur.

Danış-**ma**-y-a uğradınız mı?

Ye-**mek** insanların vazgeçilmezidir.

Gez-**mek** ferhliktir.

Gül-**üş**-ü ömre bedel.

Örnekler

baş - ar- ı - lı
i.k i.f f.i i.i

kuz - ey- li - leş - tir
i.k i.i i.i i.f f.f

gömlekçi - gön - lek - çi-
i.k i.i i.i

yok - sul- laş - tı - k
i.k i.i i.f ggz 1.çş

bit - ki - sel
f.k f.i i.i

on - a - mak
i.k i.f f.i

adımlamışlar- at - ı - m - la - mış - lar
f.k f.i i.f ögz 3.çş

il - gi- siz - lik - ten
f.k f.i i.i i.i çık.hâli

sancak - sanç - ak - ımız - ın reng - i - n- i
f.k f.i iyelik ilgi h. i.k iyelik belirtme hâli

saygısızcaydı - say - gı - sız - ca - i-di
f.k f.i i.i i.i ek-fiil